

ՇԻՐԱԿԻ ՄԱՐԶԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՐՑԵՐ

Վերջին տասնամյակների ընթացքում Շիրակի մարզի հասարակական, տնտեսական և քաղաքական կյանքի արմատական փոփոխությունները նախալեռնային և լեռնային շրջաններում առաջացրել են այնպիսի հիմնախնդիրներ, որոնք նպաստում են բնակչության արտագաղթին և խոչընդոտում տնտեսության կայուն զարգացմանը: Ներկայումս Շիրակի զարգացման գլխավոր առանձնահատկություններն են տնտեսության բազմաճյուղայնությունը, կախվածությունն էներգակիրների ներկրումից, տնտեսության համախառն արդյունքում գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության գերակշռությունը և միջշրջանային տնտեսական համեմատաբար թույլ կապերը: Հետխորհրդային տարիներին մեր հանրապետությունում մեր տնտեսական քաղաքականության իրականացումն ուղեկցվեց տնտեսության և բնակչության կենսամակարդակի սրընթաց անկմամբ: Համեմատելու համար նշենք, որ 1980-ական թվականներին մարզում արտադրվող ապրանքների համախառն ծավալը և արդյունաբերական ձեռնարկություններում աշխատողների թվաքանակը բազմաթիվ անգամ գերազանցել է 2004թ. նույն ցուցանիշները: Տարածքային առումով մարզի բնակչության զբաղվածությունը կենտրոնացված էր քաղաքային բնակավայրերում և արդյունաբերական ձեռնարկություններում, իսկ 1990-ական թվականներից՝ գյուղական բնակավայրերում՝ գյուղատնտեսության մեջ և ոչ արտադրական ոլորտում (կրթություն, առևտուր, առողջապահություն և այլն): Ավերիչ երկրաշարժով, սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումներով, հասարակարգի փոփոխումով, բնաաշխարհագրական գործոններով էր պայմանավորված Շիրակի մարզի ներկայիս տնտեսական ճգնաժամային վիճակը, թե՛ ԽՍՀՄ-ի լուծարման, էներգակիրների թանկության և շրջափակման հետևանքով տրանսպորտային հաղորդակցման ուղիներից օգտվելու դժվարության, ժողովրդագրական և սոցիալ-տնտեսական սխալ քաղաքականության հետևանք է, որ գրեթե չեն գործում մարզի արդյունաբերական ձեռնարկությունները, և շարունակվում է աշխատունակ բնակչության արտագաղթը: Սույն հոդվածով կփորձենք պատասխանել վերը շարադրված հարցերին:

Որևէ երկրի կամ նրա վարչական միավորի սոցիալ-տնտեսական զարգացման առանձնահատկությունները հասկանալու և ճիշտ գնահատելու համար անհրաժեշտ է վերլուծել նրա բնակչության տեղաբաշխումն ու զբաղվածությունը, էթնոժողովրդագրական պատկերը, տնտեսության ճյուղային կառուցվածքում նկատվող փոփոխությունները, բնակչության կենցաղի և կենսամակարդակի վիճակը:

Շիրակի մարզը տարածքի մեծությամբ (2684կմ²) հանրապետությունում զբաղվում է 6-րդ տեղը, իսկ բնակչության թվով (283,1 հազ. մարդ) զիջում է Երևան քաղաքին ու Լոռու մարզին: Շիրակը տիպիկ լեռնատափաստանային երկրամաս է: Մակերևույթը թույլ է մասնատված, լեռնային թեքությունները մեծ չեն, ինչն էլ նպաստում է գյուղատնտեսության զարգացմանը, հաղորդակցման ուղիների և բնակավայրերի կառուցապատմանը: Գյուղատնտեսական օգտագործման տեսակետից հարմար համարվող 0-15⁰ թեքություն ունեցող հողահանդակները կազմում են Շիրակի մարզի տարածքի 95,4%-ը, սահմանափակ օգտագործվող (15-30⁰) հողահանդակները՝ մոտ 4,1%, իսկ ոչ պիտանի (30⁰-ից բարձր) հողահանդակները՝ 0,5%:¹ Մարզը մեր հանրապետությունում առանձնանում է տարածքի հիպսոմետրիկ համեմատաբար բարձր դիրքով՝ մակերևույթի ավելի քան 75%-ն ընկած է ծովի մակարդակից 1500-2500 մ բարձրության գոտում, իսկ 1400-1500մ բարձրության գոտում՝ ընդամենը 11,6%-ը:² Թվարկված գործոններն իրենց ազդեցությունն են թողել մարզի բնակչության ու բնակավայրերի տեղաբաշխ-

¹ Հայկական ԽՍՀ ֆիզիկական աշխարհագրություն, Եր., 1971, էջ 328:

² А. В а л е с я н, Производственно-территориальный комплекс Армянской ССР, Ер., 1970, стр. 156.

ման և տնտեսական զբաղմունքների բնույթի վրա: Բնակչության մեծ մասը կենտրոնացված է Շիրակի դաշտում, որը մեր հանրապետության ամենախիտ բնակեցված տարածքներից է (2003թ. բնակչության միջին խտությունը կազմել է 108 մարդ կմ²):³ Միաժամանակ աչքի է ընկնում բնակչության անհամաչափ բաշխվածությամբ:

Շիրակը մեր հանրապետության ամենամայատավոր տնտեսաաշխարհագրական դիրք ունեցող մարզն է: Հայաստանը Սև ծովի մավահանգիստներին կապող միակ կարճ ավտոմայրուղին անցնում է այս մարզի տարածքով: Սակայն Գյումրի-Բաթումի ավտոմայրուղու Բավրա-Ախալցխա ճանապարհահատվածը գտնվում է անմխիթար վիճակում և կապիտալ վերանորոգման կարիք ունի: Որոշ մասնագետների կարծիքով, ավտոմայրուղու այդ ճանապարհահատվածի վերականգնման դեպքում ապրանքաշրջանառությունը Հայաստանի և արտասահմանյան երկրների միջև մոտակա երեք տարիների ընթացքում կավելանա ավելի քան 2,5 անգամ:⁴ Իսկ դա նշանակում է մարզում նոր աշխատատեղերի բացում և արդյունաբերական որոշ ձեռնարկությունների վերաշահագործում: Իսկ Գյումրի-Կարս երկաթգծի վերաբացումը կապահովի հանրապետության երկաթուղային ամենակարճ կապը Եվրոպական և Մերձավոր Արևելքի երկրների հետ: Կարծում ենք՝ վերը նշված հաղորդակցման ուղիների անխափան աշխատանքը դրականորեն կնպաստի 1990-ական թթ. հանրապետությունից, այդ թվում նաև Շիրակից արտագաղթած բնակչության վերադարձին:

Շիրակի ուրբանիզացման մակարդակի վերջին տասնյոթ տարիների փոփոխությունների քննությունից պարզվում է, որ մարզից մեկնած բնակչության մեջ գերակշռող քաղաքաբնակներն են եղել: 2004թ. հունվարի դրությամբ Շիրակի մարզի բնակչության 61,2 %-ը բնակվել է քաղաքներում, որից 53%-ը՝ Գյումրի քաղաքում:⁵ Համեմատության համար նշենք, որ 1987թ. մարզի բնակչության 73,4%-ն է բնակվել քաղաքներում, որից 63,7%-ը՝ Գյումրիում (Լենինական):⁶ Ինչպես տեսնում ենք, այդ տարիներին Շիրակի մարզում նկատվել է ուրբանիզացման մակարդակի անկում: Դա պայմանավորված է եղել մի շարք գործոններով. նախ՝ 1988թ. Սպիտակի երկրաշարժի բերած մարդկային կորուստներով, քանի որ միայն Գյումրի քաղաքում տարբեր հաշվարկներով զոհվածների թիվը կազմել է 15-17 հազ. մարդ:⁷ Երկրորդ գործոնը 1995թ. Շիրակի մարզը կազմավորվելու ժամանակ Անիպեմզա և Պեմզաշեն քաղաքատիպ ավաններին գյուղական համայնքի կարգավիճակ տալն է, որը սակայն էական ազդեցություն չունեցավ մարզի քաղաքային բնակչության տեսակարար թվի փոփոխության վրա: Երրորդ՝ ամենակարևոր գործոնը, 1990-ական թվականների սկզբներին մեր հանրապետության, մասնավորապես Շիրակի մարզի քաղաքային բնակավայրերի տնտեսական խորը ճգնաժամն է, որը հանգեցրեց աշխատունակ բնակչության զանգվածային արտագաղթին: Այս բոլորի արդյունքում Շիրակի մարզի քաղաքային բնակչության 2004թ. (172,7 հազ. մարդ) բացարձակ թվաքանակը 1987թ. համեմատությամբ (265,2 հազ. մարդ) պակասեց 92,5 հազ. մարդով, այդ թվում Գյումրի քաղաքինը՝ 80,1 հազ. մարդով: Այսինքն՝ մարզի քաղաքային բնակչության թվաքանակի կրճատման 86,6%-ը բաժին է ընկել Գյումրի քաղաքին: Այդ տարիներին մարզի գյուղական բնակչության թվաքանակի փոփոխությունն ունեցել է հետևյալ պատկերը. 1988թ. Շիրակի գյուղական բնակչության թիվը կազմել 102,5 հազ. մարդ,⁸ 2004թ. դրությամբ՝ 109,5 հազ. մարդ:⁹ Այսինքն՝ այդ տարիներին մարզի գյուղական բնակչության թվաքանակն ավելացել է 7,0 հազ. մարդով կամ տարեկան միջին աճը կազմել է 0,4%: Ասենք, որ դա հանրապետության գյուղական բնակչության թվի աճի համար բավականին ցածր ցուցանիշ է: Մարզի գյու-

³ ՀՀ մարզերը թվերով, 1993-2003, Եր., 2004, էջ 287:

⁴ Ձ. Ա ն դ ե թ ս ն ն, Հայաստանի արդյունաբերական արտադրության և զբաղվածության տարածքային ճյուղային միտումները 1999-2002թթ.: Տնտեսական քաղաքականություն և աղքատություն, 2003, N 5, էջ 9:

⁵ ՀՀ մարզերը թվերով, 1999-2003թթ., Եր., 2004, էջ 287-288:

⁶ 1989թ. համամիութենական մարդահամարի արդյունքները, Հայկական ԽՍՀ, Եր., 1991:

⁷ Հ. Մ ա թ գ ս յ ա ն, Ա. Բ ն յ ա ջ յ ա ն, Ժողովրդագրական գործընթացները Գյումրի քաղաքում, Պատմաբանասիրական հանդես, N 2(160), Եր., 2002, էջ 234:

⁸ Ա. Պ ն տ ն ս յ ա ն, ՀՀ գյուղական տարբնակեցումը, Եր., 1999, էջ 149:

⁹ ՀՀ մարզերը թվերով, 1999-2003թթ., Եր., 2004, էջ 287:

ղական բնակչության թվաքանակի աճը բացատրվում է նաև նրանով, որ 1995թ. Պեմ-զաշեն և Անիպեմզա քաղաքատիպ ավանները ստացան գյուղական համայնքի կարգավիճակ: Այդ տարիներին Շիրակի մարզի գյուղական բնակչության ամենաակտիվ տեղաշարժեր դիտվել են Ամասիայի տարածաշրջանում, երբ հազարավոր աղքատացանցիներ, հայ-աղքատացանական բախումների հետ կապված, մեկնեցին Աղքատացանցիներ:

Ամասիայի ենթաշրջանը մինչև աղետալի երկրաշարժն ունեցել է 19497 բնակիչ, 1994թ.՝ 13443¹⁰ և 2004թ.՝ 7,1 հազ.:¹¹ Այսինքն՝ այդ տարիներին տարածաշրջանի բնակչության թվաքանակը պակասել է 12,3 հազ. կամ 2,7 անգամ: Սակայն աղքատացանցիների զանգվածային արտագաղթին զուգընթաց նկատվել է նաև հայերի ներգաղթ: Օրինակ տարածաշրջանի Պաղակն (Շուտաբաղ) գյուղը 1988թ. ուներ 292 բնակիչ, որոնց ճնշող մեծամասնությունը կազմել են աղքատացանցիները,¹² 1989թ.՝ 55,¹³ 2001թ.՝ մշտական բնակչության թվաքանակը կազմել է 39 մարդ (21 տղամարդ, 18 կին):¹⁴ Այսինքն՝ 1988-2001թթ. գյուղի բնակչության թվաքանակը նվազել է 7,8 անգամ: Սակայն այդ տարիներին գյուղի բնակչության թվաքանակի ցուցանիշների փոփոխությունը տարբեր է եղել: 1990թ. Պաղակն գյուղում արդեն բնակվում էին Վրաստանի՝ Ախալքալակի և Նինոծմինդայի (նախկին Բոգդանովկա) շրջաններից եկած 300 հայ բնակիչներ,¹⁵ որոնց զգալի մասը 1990-ական թվականներին հետ վերադարձավ իր սկզբնական բնակավայրը, մյուս մասը՝ բնակություն հաստատեց մարզի այլ գյուղական բնակավայրերում, Գյումրի քաղաքում, կամ մեկնեց Ռուսաստանի Դաշնություն:¹⁶ Տարածաշրջանի մեկ այլ գյուղական բնակավայրից՝ Շաղիկից (Ղարաբուլաղ), 1989թ. 180 աղքատացանցիների հեռանալուց հետո, այն վերաբնակեցվեց Նինոծմինդայի շրջանի գյուղերից և Բաղրամյանի տարածաշրջանի Դալարիկ գյուղից եկած 108 հայերով:¹⁷ 2001թ. Շաղիկի բնակչության թվաքանակը կազմել է 85 մարդ (52 տղամարդ, 33 կին)¹⁸ 188 մարդով պակաս 1988թ. և հինգով պակաս 2000թ. թվից:¹⁹

Շիրակի մարզի գյուղական բնակչության տեղաշարժի դինամիկան ավելի պարզ կդառնա, եթե բնակչության թվաքանակի ցուցանիշների փոփոխությունը դիտարկենք ըստ տարածաշրջանների և բարձրության գոտիների: Շիրակի մարզը բաժանված է հինգ տարածաշրջանների (Ամասիա, Աշոցք, Ախուրյան, Արթիկ և Անի), որոնք խորհրդային տարիներին եղել են վարչական շրջաններ: Մարզի տարածաշրջանների բնակչության թվաքանակի փոփոխությունը 1988-2004թթ. ներկայացնենք աղյուսակով, որից երևում է, որ Շիրակի հինգ տարածաշրջաններից երկուսում (Ախուրյան և Արթիկ) դիտվել է բնակչության աճ, երկուսում (Անի և Աշոցք) աճն աննշան է եղել, իսկ մեկում՝ Ամասիայի տարածաշրջանում բնակչության թվաքանակը պակասել է: Վերջինիս բնակչության նվազման պատճառներին արդեն անդրադարձանք: Ախուրյան և Արթիկ տարածաշրջանների բնակչության թվաքանակի աճը, կարծում ենք, պայմանավորված է նախ և առաջ նրանով, որ տեղի բնակչությունը, ի տարբերություն քաղաքայինի, համեմատաբար ապահովված է եղել աշխատանքով: Երկրորդ՝ համեմատած Աշոցքի և Ամասիայի տարածաշրջանների, այստեղ ազդուլիմայական պայմաններն ավելի բարենպաստ են և ջրային պաշարներով համեմատաբար ապահովված, սակայն մեկ շնչի հաշվով վարելահողերի չափով զիջում են վերը նշված տարածաշրջաններին:

Շիրակի մարզի տարածաշրջանների գյուղական բնակչության և բնակավայրերի թվի շարժի ցուցանիշները 1988 և 2004թթ.

(սկզբնաղբյուրները՝ Ա. Պոտոսյան, ՀՀ գյուղական տարբնակեցումը, Եր. 1999թ. էջ 196, ՀՀ մարզերը թվերով, 1999-2003թթ. Եր. 2004թ. էջ 285- 291)

¹⁰ Ա. Պոտոսյան, նշվ. աշխ., էջ 196:

¹¹ ՀՀ մարզերը թվերով, 1999-2003թթ., Եր., 2004, էջ 291:

¹² Մ. Մանասյան, Շիրակի մարզ, Եր., 2002, էջ 124:

¹³ Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների քառաբան, հ. 4, Եր., 1998, էջ 293:

¹⁴ ՀՀ 2001թ. մարդահամարի արդյունքները, Եր., 2003, էջ 186:

¹⁵ Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների քառաբան, հ. 4, Եր., 1998, էջ 29:

¹⁶ Գ.Է. Գյումրի, 2004, տեսք 5:

¹⁷ Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների քառաբան, հ. 4, Եր., 1998, էջ 29:

¹⁸ ՀՀ 2001թ. մարդահամարի արդյունքները, Եր., 2003, էջ 186:

¹⁹ Ա. Պոտոսյան, նշվ. աշխ., էջ 196:

Աղյուսակ 1

Տարածաշրջանները	Բնակչության թիվը (հազ. մարդ) %-ը				Տարբերությունը 2004թ. և 1988թ. հազ. մարդ
	1988թ.		2004թ.		
	հազ. մարդ	%	հազ. մարդ	%	
Ախուրյան	38,1(33)*	37,2	46,0(36)	42,0	+7,9
Ամասիա	19,5(26)	19,0	7,1(26)	6,5	-12,4
Անի	12,6(16)	12,3	14,8(20)	13,5	+2,3
Աշոցք	9,4(25)	9,2	10,1(25)	9,2	+0,7
Արթիկ	22,9(22)	22,3	31,5(23)	28,8	+8,6
Ընդամենը	102,5(122)	100	109,5(128)	100	+7,0

Ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում Ախուրյանի և Արթիկի տարածաշրջանների բնակչության թվաքանակը Շիրակի մարզի բնակչության տեսակարար թվաքանակում աճ է գրանցել: Եթե 1988թ. Ախուրյանի տարածաշրջանում բնակվել է Շիրակի մարզի գյուղական բնակչության ամբողջ թվաքանակի 37,2%-ը, Արթիկի տարածաշրջանում՝ 22,9%-ը, ապա 2001թ. նույն ցուցանիշը կազմել է համապատասխանաբար 42,0 և 28,8%: Այդ երկու տարածաշրջաններում գյուղական բնակչության թվաքանակի աճի հիմնական աղբյուրը, ըստ վիճակագրական ծառայությունների տվյալների վերլուծության, կազմել է բնական աճը: Սակայն պետք է նշենք, որ Արթիկի և Ախուրյանի տարածաշրջաններում դիտվել է ծնունդների թվի նվազում, և մահացածների թվի ցուցանիշը գրեթե չի փոփոխվել: Օրինակ՝ Արթիկի տարածաշրջանում 1987թ. ծնունդների թիվը կազմել է 1378 երեխա, 1991թ.՝ 1501, 1997թ.՝ 819 և 2003թ.՝ 456 երեխա: Ախուրյանի տարածաշրջանում նույն տարիներին ծնվել է համապատասխանաբար 1374, 1246, 650 և 387 երեխա:²⁰

Այսինքն՝ այդ տարիներին Արթիկի տարածաշրջանում ծնունդների թիվը նվազել է 3,0 անգամ, իսկ Ախուրյանի՝ 3,5: Նույնն է պատկերը նաև մարզի մյուս տարածաշրջաններում և քաղաքային բնակավայրերում: XX դ. վերջին և XXI դ. սկզբներին Շիրակի մարզի բնակչության մահացության ցուցանիշների մեծությունում գրանցվել են աճի միտումներ, որն էլ հանգեցրել է բնական աճի անկմանը: Օրինակ Շիրակի մարզի գյուղական բնակչության բնական աճի գործակցի մեծությունը 1988թ. կազմել է 23,7‰, 2003թ.՝ 2,4‰:²¹ Մարզի քաղաքային բնակավայրերում՝ համապատասխանաբար 17,2‰ և 0,3‰: Տեսնում ենք, որ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում Շիրակի մարզի գյուղական բնակչության բնական աճի գործակցի մեծությունը նվազել է 9,8 անգամ, իսկ քաղաքային բնակավայրերում՝ 57,3 անգամ, այդ թվում Գյումրիում՝ 58,4 անգամ: Ժողովրդագրական ժամանակակից միտումների դեպքում կարող ենք փաստել, որ 2010-2015թթ. Շիրակում կդիտվի աշխատանքային ռեսուրսների խիստ պակասություն և կենսաթոշակառուների կտրուկ աճ: Այդ դեպքում մարզի աշխատաշուկայում կառաջանա լարվածություն, ինչն էլ բացասաբար կանդրադառնա տնտեսության հետագա զարգացման վրա:

Բնակչության տեղաշարժը բնութագրող մյուս կարևոր ցուցանիշը բնակչության թվաքանակի փոփոխության շարժի որոշումն է ըստ բարձրության գոտիների: Աղյուսակ 2-ից երևում է, որ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում Շիրակի մարզի ծովի մակարդակից 1400-1800մ բարձրություններում բնակվող բնակչության թվաքանակն ավելացել է 7958 մարդով, կամ տարեկան միջին աճը կազմել է 1%: Իսկ 2001-2200մ բարձրությունում՝ բնակչության թվաքանակը պակասել է 1683 մարդով կամ տարեկան միջինը՝ 1,2%-ով:

Շիրակի մարզի 1988 և 2001թթ. գյուղական բնակչության բաշխվածության ցուցանիշներն ըստ բարձրության գոտիների

* Փակագծում՝ գյուղական բնակավայրերի թվաքանակը:

²⁰ ՀՀ ԱՎԾ Շիրակի մարզային գործակալության տվյալներ:

²¹ Նույնը:

(սկզբնաղբյուրները՝ Մ. Մանասյան, Շիրակի մարզ, Եր. 2002, էջ 58, ՀՀ 2001թ. մարդահամարի արդյունքները, Եր, 2003, էջ 186-192)

Աղյուսակ 2

Գյուղական բնակչության բաշխումն ըստ բարձրության գոտիների	1988թ.		2001թ.	
	Բնակչ. թիվը (հազ. մարդ)	%-ը մարզի բնակչ. թվում	Բնակչ. թիվը (հազ. մարդ)	%-ը մարզի բնակչ. թվում
1300-1600մ	37744	36,8	41143	37,7
1601-1800մ	24069	23,5	28628	26,2
1801-2000մ	30284	29,5	30621	28,1
2001-2200մ	10228	10,0	8545	7,8
2201 և բարձր	170	0,2	192	0,2
Ընդամենը	102495	100	109129	100

Վերջին տասնամյակներին մեր հանրապետությունում նկատվում է բնակչության տեղաշարժ բարձրադիր լեռնային գոտիներից դեպի ցածրադիր գոտիներ: Մակայն Շիրակի մարզում այդ երևույթն այլ կերպ է ընթացել: Մարզի բարձրադիր գոտիներից բնակչության թվաքանակի նվազումը պայմանավորված է բացառապես 1988-1989թթ. Ամասիայի տարածաշրջանում բնակվող ադրբեջանցիների արտագաղթով և կապված չէ վերը նշված օրինաչափության հետ, որովհետև Աշոցքի տարածաշրջանից, որը հանրապետության բարձրադիր գոտում է ընկած, այդ տարիներին չի նկատվել բնակչության թվի նվազում:

Շիրակի ցածրադիր գոտու բակչության թվի աճն ապագայում մարզի գյուղատնտեսության զարգացման և բնակչության զբաղվածության հարցում պրոբլեմներ կստեղծի թե ոչ, դժվար է պատասխանել: Մակայն որոշակի պատկերացում կունենանք այդ հարցի վերաբերյալ, եթե պատասխանենք այն հարցին, թե ինչքանով է ապահովված մարզի գյուղական բնակչությունը գյուղատնտեսական հողահանդակներով: Շիրակի մարզի վարելահողերի 30,6%-ը (27,8 հազ. հա) տեղաբաշխված է Ախուրյանի ենթաշրջանում: 1988-2004թթ. ենթաշրջանում մեկ շնչի հաշվով վարելահողերի չափը պակասել է 0,2 հա, 1988թ. կազմել է 0,8 հա, 2004-ին՝ 0,6 հա: Նույն ցուցանիշներն Ամասիայի ենթաշրջանում կազմել են 0,7 հա (1988թ.) և 1,8 հա (2004թ.), Անիի ենթաշրջանում՝ համապատասխանաբար 1,4 հա և 1,2 հա, Աշոցքի ենթաշրջանում՝ 1,4 հա և 1,3 հա, Արթիկի տարածաշրջանում՝ 0,8 հա և 0,6 հա:²²

Բերված թվերից երևում է, որ 2004թ. մարզի գյուղական բնակչության մեկ շնչի հաշվով վարելահողերի չափը պակասել է այն ենթաշրջաններում, որտեղ նկատվել է բնակչության թվաքանակի աճ և հակառակը, ավելացել այն տարածաշրջաններում, որտեղ դիտվել է բնակչության թվաքանակի նվազում, այսինքն՝ այդ տարիներին մարզի վարելահողերի տարածքը չի ընդարձակվել: Այժմ գյուղատնտեսության հետագա զարգացման կարևոր խնդիրներից է վարելահողերի տարածքի ընդարձակումը, այլապես մենք ապագայում կունենանք այն պատկերը, ինչը քաղաքում է, այսինքն՝ ցածրադիր գոտու գյուղական բնակչության արտագաղթողների թվաքանակի աճ:

Արտադրության տեղաբաշխումը աշխատունակ բնակչության տեղաշարժերի վրա ազդող գործոններից է: Աշխատանքային ռեսուրսների և արտադրության տեղաբաշխումը ցույց է տալիս տվյալ տարածքի բնակչության թվաքանակի աճի կամ նվազման միտումները և որոշիչ դեր է խաղում բնակչության տարաբնակեցման վրա:²³ Բացի դրանից՝ աշխատունակ բնակչության թվաքանակի փոփոխությունը պայմանավորված է ոչ միայն բնակչության միգրացիայով, այլև տարիքային կազմի փոփոխությամբ: Ըստ 2001թ. Հայաստանի Հանրապետությունում անցկացված մարդահամարի՝ Շիրակի մարզի քաղաքային բնակավայրերի մշտական բնակչության ամբողջ թվաքանակի

²² ՀՀ մարզերը թվերով, 1999-2003թթ., Եր., 2004, էջ 291:

²³ E. P y z a v i n a, *Некоторые вопросы территориальной организации производства в связи использованием трудовых ресурсов, Народонаселение и экономика, М., 1967, стр. 157.*

24,8%-ն ունի մինչաշխատունակ տարիք, 61%-ը՝ աշխատունակ և 14,2%-ը՝ 60 և բարձր տարիքի են: Նույն ցուցանիշները Գլխավորի քաղաքում կազմում են համապատասխանաբար՝ 24,8, 60,7 և 14,4 %, ²⁴ այսինքն՝ քաղաքի բնակչության տարիքային կազմի հաշվեկշիռի ցուցանիշը գրեթե չի տարբերվում մարզի քաղաքային բնակավայրերի նույն ցուցանիշից: Սակայն այլ է վիճակը մարզի գյուղական բնակչության տարիքային կազմի հաշվեկշիռում: ՀՀ 2001թ. մարդահամարի արդյունքով Շիրակի մարզի գյուղական մշտական բնակչության 29,5%-ը մինչաշխատունակ տարիքի է, 49%-ը՝ աշխատունակ և 21,6%-ը՝ 60 և բարձր տարիքի: ²⁵ Բերված թվերից երևում է, որ քաղաքային բնակավայրերի մշտական բնակչության տարիքային կազմի հաշվեկշիռում գերակշիռ տեղ է զբաղեցնում աշխատունակ, իսկ գյուղական բնակավայրերում՝ մինչաշխատունակ և կենսաթոշակային տարիքի բնակչությունը: Այսինքն, եթե մարզի քաղաքային բնակավայրերում դիտվում են բնակչության ծերացման միտում, ապա գյուղական բնակավայրերի բնակչությունն արդեն գտնվում է խոր ծերացման փուլում:

(Շարունակելի)

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ШИРАКСКОГО РЕГИОНА

___ Резюме ___

___ А. Бояджян ___

Социально-экономическое развитие Ширакского региона и поднятие его роли в национальном хозяйственном комплексе зависит от осуществления целого ряда мероприятий.

В статье на примере области выявляются некоторые факты, связанные с расселением населения по административным территориям, закономерность размещения населенных пунктов по высотной поясности и по численности населения, тенденция к старению населения, миграционное движение, проблема малых населенных пунктов и др.

²⁴ ՀՀ ԱՎԾ, ՀՀ 2001թ. մարդահամարի արդյունքները (Շիրակի մարզի ցուցանիշները), Եր., 2003, էջ 85:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 83-84: